

Kaj smo bili in kaj smo.

Napisal G. Kifeljc.

Iz svoje prvotne domovine na oni strani Karpatov, v nižini današnje zapadne Rusije in Poljske, so se naši predniki v prvih stoletjih po Kristusovem rojstvu začeli seliti na zapad in na jug. Prekoračili so Karpate, prišli v nižino današnje Ogrske, prekoračili so Donavo in se po dolinah, po katerih tečejo reke na desni strani Donave, pomikali vedno više proti izvirkom, v alpske višine. Pri tem so prišli daleč na zapad, celo v današnje Tirole; to nam pričajo krajevna imena, ki še danes kažejo po onih krajih slovensko lice, in pa listine iz one dobe, ki jasno govorijo o Slovencih. Ustanovno pismo tirolskega samostana Innichen iz leta 777 pravi naravnost, da je ta samostan bil ustanovljen v ta namen, da bi se pokristjanili tam naseljeni poganski Slovenci. V tem času smo Slovenci imeli na severu za sosedo Čehe in ne Nemcev kakor danes.

Seveda ti kraji takrat, pred dvanajst sto leti, niso bili tako gosto naseljeni, kakor so danes; tudi so bile takratne slovenske naselbine majhne, redko sejane in raztresene po dolinah. Sosedstvo z dvema mladima, krepkima državama, ki so jih takrat ustvarili nemški Bavarci in Franki in ki sta obe silili na vzhod, po dolinah pritokov Donave v nižino, je zakrivilo, da je krepka reka nemških priseljencev zalila te slovenske prvotne naseljenke, ki so v nji utonili. Enotno urejene nemške države so s svojim uradništvom nadvladale Slovence, razcepljene v posamezna plemena in rodbine; temu se niti redko slovensko plemstvo ni moglo ustavljati ter se je v toku stoletij ponemčilo. Tega raznarodovanja Slovencev ni moglo ustaviti niti apostolsko delovanje svetih bratov Cirila in Metoda, ker je bilo prekratko in so Slovenci po njunem odhodu zopet prišli pod oblast nemške cerkve, ki je že prej pošiljala k njim svoje misijonarje.

Samo na jugu smo se Slovenci držali v svojih mejah, ki so vse do današnjih dni ostale skoro take, kakor so bile pred dvanajst sto leti. Italijanov mrzli planinski kraji niso mikali, povrh pa so bili razcepljeni v nešteto majhnih držav, ki so ljubosumno pazile druga na drugo in se med-

sebojno grizle. Do enotne države so prišli Italijani šele v preteklem stoletju in v naših dneh, pred vsem na račun razbite Avstrije.

Ko se je v devetem stoletju cerkvena oblast po krajih, kjer stanujemo, razdelila med dvoje nadškofij, solnograško in oglejsko z Dravo kot mejo — kar je veljalo do časov Marije Terezije —, smo bili cerkveno razdeljeni med Nemce in Italijane.

Tako je bila večina duhovščine, ki je pastirovala nad nami, nam tuja, kar velja posebno o najvišjih dostojanstvenikih. Cela desetletja slovenske fare niso videle svojega škofa, in če je prišel mednje, ga niso mogle razumeti, ker je govoril njen tuj jezik.

Slovenci smo tako bili pod dvojno tujo oblastjo, posvetno in cerkveno.

Za sosedo in svoje gospodarje smo tako imeli dva močna naroda, ki sta bila ne samo naša gospodarja, ampak tudi naša — učitelja. Kar je bilo na eni strani slabo, je bilo na drugi dobro. Bistroumni Slovenec se ni zadovoljil z usodo mirnega hlapca, ampak se je z bistrimi očmi in gibkimi možgani pri svojem gospodu tudi učil. Ta trda in težka šola nas je obvarovala, da nismo postali topa in gluha čreda, ki samo pokorno nosi svoj jarem, ampak nam je ohranila ono živahnost duha, ki je bila potrebna takrat, ko se je pokazala možnost, da se na tem ali onem polju osvobodimo in postavimo na lastne noge. Ta pot do svobode, do slovenske samostojnosti in neodvisnosti je križeva pot skozi stoletja trpljenja in dela. Če gledamo danes nazaj se moramo s hvaležnostjo spominjati onih naših ljudi, ki so prehodili prve, najhujše postaje; delo, ki so ga opravili naši predniki, in sadovi njihovega truda, ki jih danes brez skrbi in težave uživamo, pa nam morajo biti izpodbuda do nadaljnega dela.

Ves srednji vek, takole prvih osem, devet sto let, ki so jih naši predniki preživel v svoji novi domovini, je temna doba odvisnosti. Ustoličenje vojvod na Gospodskem polju, ta spomenik nekdanje neodvisnosti, je bilo nazadnje samo še gola zunanost, in še ta je bila v začetku petnajstega stoletja odpravljena. Slovenec je bil

takrat samo kmet, odvisen od tujega plemiča, graščaka; ter se po tedanjem družabnem pravu sploh ni mogel geniti z zemlje, ki je bila graščakova last, mesta so bila v nemških rokah in so ljubosumno branila svoje meščanske pravice, Slovencu je bilo skoro nemogoče priti v zvezo meščanov. In ker so bile vse obrti povečini doma samo po mestih, jim je bil tudi vstop v obrtni stan onemogočen ali vsaj silno otežkočen. Srečen slučaj je nanesel, da je ta ali oni Slovenec zablodil v takrat redko sejane šole in postal učenjak, član edinega poklica, ki je bil takrat svoboden in vsakemu pristopen. Tukaj se je pokazala bistra slovenska glava: proti koncu srednjega veka srečamo med učenjaki celo vrsto znamenitih imen, ki so slovenska in ki so nastala na naši zemlji. Toda ta učenost je tuja — latinska; njeni člani se svoje narodnosti ne zavedajo, ampak so člani mednarodne družbe učenjakov, s katero živijo in s katero čutijo.

Slovenec je bil v onem času torej samo kmet. Prišel pa je v težavne razmere, ker se je ves način gospodarstva v teku stoletij polagoma korenito izpremenil. Mesta so se, ker so bila središča obrti — ki je takrat nadomeščala industrijo — in trgovine, silno okrepila in so uvedla denarno gospodarstvo. To je spravilo v zadrego graščake, ki so kot veleposestniki imeli svoje edine dohodke iz pridelkov svojih zemljišč. Na drugi strani pa so bili graščaki plemiči tudi odvisni od vladarjev, kraljev in deželnih knezov: če so jih potrebovali, so jim za nagrado dajali posebne pravice, če pa so se čutili dovolj močne, so zahtevali od njih nove dajatve in davke, saj jim je takrat denarja vedno bolj bilo treba, če že ne za drugo, za neprestane vojne. In tako je graščaka pritiskal meščan in pritiskal vladar, graščak pa se je držal edinega, ki je bil pod njim, svojega kmeta. Kmet je bil, ki je moral plačati vse stroške teh gospodskih pravnih razmer uprli in glasno zahtevali »staro pravdo«, staro pravico, ki je nekdaj veljala. Ti uporji so bili krvavo zadušeni, toda potoki kmečke krvi niso mogli zadušiti setve, ki je klila v nove čase. Ti časi so napačili v šestnajstem stoletju.

Srednji vek je bil strogo organiziran po stanovih; le stanovi so imeli svoje pravice, posameznik pa nobenih. Na koncu srednjega veka pa zablisne med ljudmi misel, da ima tudi posamezen človek svoje pravice in ne samo v strogi organizaciji svojega stanu. Ta misel se pojavi najprej na duševnem polju s tem, da ustvari pojem in zavest narodnosti. Takrat se je med nami našel mož, ki si je rekel: »Vsi drugi narodi imajo knjige, s katerimi se jim odpira pot k višji izobrazbi, zakaj bi jih Slovenci ne imeli?« In tako je P. Trubar okoli l. 1550 izdal prvi dve slovenski knjigi, drobni še sicer, toda vendar pomembni: mali katekizem in abecednik, iz katerega naj bi se Slovenci učili brati.*

Takrat so izšle še druge slovenske knjige, v prvi vrsti cerkvene, toda tudi posvetne, kakor n. pr. prvi slovenski koledar. Višek pa je bil dosežen vsekakor z izdajo celega slovenskega svetega pisma (1584), ki je prvo celotno sveto pismo med južnimi Slovani. S slovensko knjigo smo dobili Slovenci v roke ključ v svet, ki nam je bil dotlej zaprt, sredstvo do samostojne izobrazbe in palico na poti do notranje osvoboditve, duševne neodvisnosti, ki je prvi pogoj za zunanjo. Od takrat je slovenska knjiga zvesta spremljevalka in vodnica vsakega Slovenca.

To nalogo je vsa stoletja lepo vršila. Včasih je bila namenjena sicer bolj za izobražence, toda že v sredi osemnajstega stoletja nastopi mož, ki se trudi z izdajanjem knjig, ki bi bile »kmetom na potrebo in pomoč!« Ta mož je ljubljanski menih o. Marko Pohlin. Koliko je imel s tem uspeha, se vidi iz pričevanja njegovega učenca, V. Vodnika, ki je l. 1795 o svojem učitelju zapisal, da je znal tedaj vprav po njegovi zaslugi že vsak pastir in vsaka pastirica brati.

V tej dobi so se tudi pripetili oni svetovni dogodki, ki so našim kmetom prinesli najprej olajšav, nato pa popolno odpravo tlačanstva. Pravice starih privilegiranih stanov so bile odpravljene, s fran-

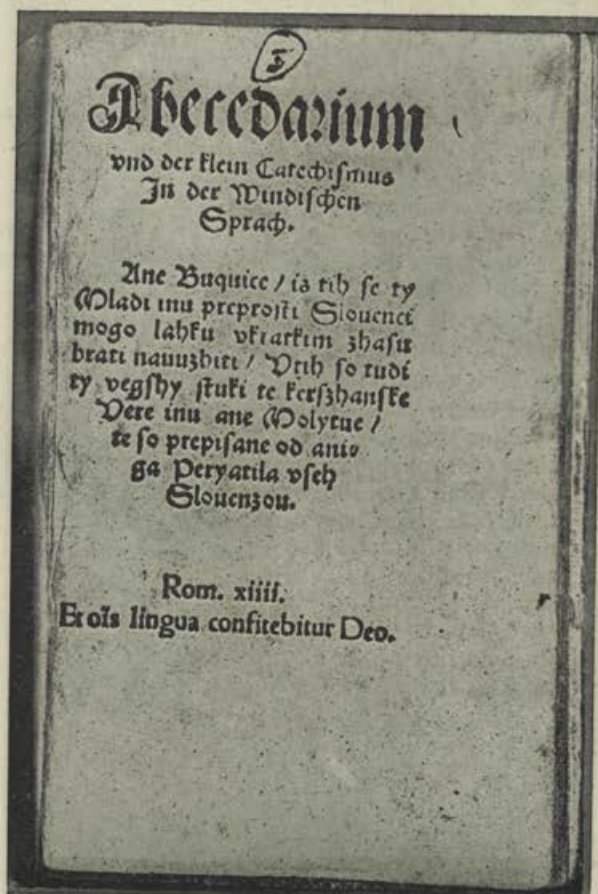
* Da ne bi bilo napačnega umevanja, pripominjamo: Gotovo je, da je Trubarja do izdajanja slovenskih knjig nagajala tudi želja, širiti v Slovence protestantovsko vero, tembolj, ker je bil od svojih rojakov po preganstvu iz domovine oddaljen in jim ustno ni mogel oznanjati evangelijske vere. To dejstvo pa njegove velike zasluge za Sloventvo ne zmanjšuje, najsí bi bila tudi celo čisto slučajna.

cosko revolucijo in prevratom l. 1848 se je ljudstvo osvobodilo težkih spon in odslej je slovenskemu kmečkemu otroku odprta pot v vse stanove in poklice.

Roko v roki s tem gre tudi razvoj narodne zavesti. Prve slovenske šolske knjige nam je prineslo že osemnajsto stoletje, pesniki in pisatelji sledečih dob pa ustvarjajo ono podlago, na kateri se lahko kesneje živahno razmahne slovenska narodna zavest. Sedaj ne gre več za to, da se en sam stan — n. pr. kmetiški — reši krivic, ki ga težijo, ampak da se vsa ona velika slovenska družina, sestavljena iz najrazličnejših stanov in poklicev, otrese krivic, ki jih trpi zaradi tega, ker je baš slovenska. Porodi se zavest nekake višje skupnosti, ki je nad posameznimi stanovi, porodi se zavest, da smo Slovenci en narod. Tej skupnosti, temu narodu je treba priboriti one pravice, ki jih — po božjih in človeških postavah — drugi narodi že uživajo. Borba za te pravice je opisana v zgodovini naših političnih bojov. Uspeh teh bojov je bil vedno odvisen od tega, kolika in kako močna je bila zavest slovenske skupnosti. To zavest je svoje dni nehoté gojil vsak oblastni »šribar«, ki je Slovenca v kancliji nahrulil v tujem jeziku: tak Slovenec je živo občutil na lastni koži, da nima s tem »šribarjem« nič skupnega, saj ga niti ne razume.

Toda — dragi moj! — če trpiva oba enako krivico, imava s tem res nekaj skupnega, ta skupnost pa je bolj žalostne sorte. Dajva rajši delati na to, da si bova priborila tudi one pravice, ki so nama obema skupne, delajva na to, da se med nama ustvari neka lepša, višja, plemenitejša skupnost. Ta skupnost ima v nama to podlago, da se razumeva, da oba enako trpiva in da enako hočeva. Če hočeva zavest te skupnosti ponesti v čim širše kroge, morava to skupnost drugim dopovedati. To se vrši z besedo, ki je lahko živa ali mrtva, tiskana, in z zavodi, kjer se ta skupnost goji, z lastnimi, narodnimi šolami. Živa beseda gre od srca do srca in je zaradi tega najbolj učinkovita. Natisnjena beseda pa sega mnogo dalje in — kar je neprimerno več vredno — ostane pripravljena vsak čas in se ne izgubi tako lahko.

Pomen lastnega tiska so naši predniki že zgodaj poznali, posebno pomen časopisa. Prvi je s slovenskim listom poskusil V. Vodnik, ki je v letih 1797 do 1800 izdal svoje »Ljubljanske novice«. Toda ta poskus se takrat še ni posrečil, ker je bilo za tako podjetje še premalo slovenskega občinstva, pred vsem pa zaradi tega, ker so to bila nemirna leta Napoleonovih vojsk, ko so ljudje imeli mnogo drugih in važnejših skrbi. Iste razmere so pokopale tudi njegovo pratiko, ki jo je izdal v letih 1795—97. V sledečih letih so se naši rodoljubi neprestano trudili, da bi oživili kak časopis. Posrečilo se jim je šele l. 1843, ko so začele izhajati Bleiweisove »Novice«, ki so pravi početek nepretrganega razvoja našega časopisja. Kako naglo in lepo se je naše časopisje razvijalo, vidimo najbolj na tem, če primerjamo sledeči dve številki: L. 1844 smo imeli samo en časopis, danes, osemdeset let kesneje, jih imamo okoli sto in petdeset. Še bolj pa se nam pokaže naš napredek, če te liste primerjamo. »Novice«

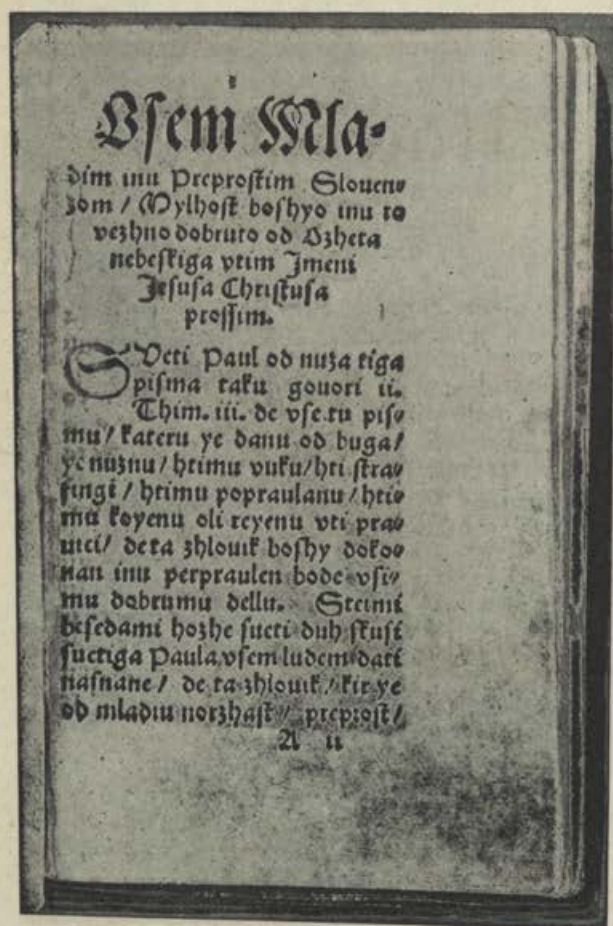
so kakor kakšen kramarski voz bile naložene z vsem mogočim, prinašale so pesnice in pisale o gnojnici in pametno narejenih gnojiščih, prinašale so znanstvene razprave iz najrazličnejših strok in pisale o sviloprejkah ali n. pr. najmodernejšem sistemu kolovrata; danes imamo za vse te posamezne panoge že posamezne liste, zabavne in poučne, šaljive in strogo znanstvene najrazličnejših vrst, za lovce posebnega, za čebelarja posebnega, za hišne gospodarje, za kmetovavce, za zadruharje, za športnike, za razne bratovščine kakor za razne politične stranke itd. In še vedno se pokaže kak nov list.

Naše ljudstvo in široki krogi so se navadili na knjigo najbolj po onih podjetjih, ki so jim jo redno leto za letom pošiljala na dom. Prvo tako podjetje so bile Slomškove »Drobtinice«, ki so začele izhajati l. 1846 in so doživele še dvajseto stoletje. Sledila je »Mohorjeva družba«, ki je v dolgih desetletjih svojega življenja poslala milijone

knjig med vse Slovence, in »Slovenska Matica«, ki je skrbela v prvi vrsti za izobražence. Naši pesniki in pisatelji, pred sto leti komaj redkim učenjakom izven slovenskega sveta znani, so danes v prevodih znani po vsem slovanskem svetu, med Nemci, Švedi in Finci prav tako kakor pri Angležih in Italijanih. Tako je slovenska knjiga, ki je bila izkrajna samo vez med Slovenci samimi, našla svojo pot v svet in priča o narodu, ki je vztrajno in neomajno šel svojo pot. Kakor pri nas že skoro ni preproste hiše brez časopisa ali majhne zbirke knjig, enako se danes po velikih, svetovnih mestih nahajajo zbirke slovenskih knjig, iz katerih študirajo tuji učenjaki slovenski jezik in slovensko književnost; to se godi v Berlinu in Petrogradu prav tako, kakor n. pr. v Londonu, Parizu ali Rimu.

Posebno razveseljav dokaz slovenske narodne zavesti in žilavosti pa so naši ameriški Slovenci. Ne le, da niso utočili v amerikanstvu in se odtujili svojemu jeziku, ampak ohranili so se in svojo narodnost živahno dokazujejo. To priča njihovo staro in razširjeno časopisje kakor tudi njih izdajanje knjig. Glede tega prednjačijo ameriški Slovenci daleč pred raznimi drugimi Slovani, ki jih v Ameriki po številu sicer daleč prekašajo. In leto za letom gredo zaboji slovenskih knjig iz stare domovine v novo domovino in so tako stalna in živa zveza med Slovenstvom, ki je niti »velika luža« ne ovira.

Najbolj učinkovito sredstvo za okrepitev in povzdigo kakšne narodnosti pa so lastne šole, v katerih dobiva kak narod pouk v vseh strokah znanja v lastnem jeziku. Boj za take šole je bil dolgotrajen in posebno težak tam, kjer smo bili ali smo še danes (v Italiji in Avstriji) narodna manjšina. Prve slovenske učne knjige za osnovni pouk smo dobili sicer že pred več ko sto leti, toda v glavnem ustroju je šolstvo dolgo ostalo tujejezično. Najprej smo se priborili do lastnih, slovenskih, ljudskih šol; s srednjim in strokovnim šolstvom, posebno pa z višjim, je šla stvar že teže. Tako so Slovenci, če so smeli poučevati na zemlji, morali lastne rojake učiti znanosti v tujem jeziku. Razvoj

v tej smeri pa se vendar ni dal ustaviti. Pospeševali so ga ne samo Slovenci-profesorji, ki so svoje rojake poučevali sicer v tujem jeziku, toda v slovenskem duhu, pospeševali so ga tudi številni tujezemci na šolah po slovenskem ozemlju, ki so spoznali vso krivičnost kulturnega nasilja, ki se je nad Slovenci godilo in ki so ga skušali vsaj ublažiti ali omiliti. Neredek je slučaj, da je v nemški šoli profesor Nemec zbudil v svojem učencu slovensko narodno zavest!

Zadnja desetletja se je ves naš boj na šolskem polju osredotočil na boj za slovensko vseučilišče (univerzo). Sicer je Ljubljana že v prejšnjih stoletjih imela višje šole, ki so takrat zastopale univerzo, tako n. pr. jezuitske visoke šole ali pa univerzo, ki so jo v l. 1810—13 v Ljubljani ustanovili Francozi. Toda vse te univerze so učile svoje učence v tujem jeziku. Prvi poskus slovenske univerze v Ljubljani so bila juridična predavanja v l. 1854—55, ki pa jih je nagajiva in neodkritosrčna avstrijska vlada kmalu preložila v Gradec in nato sploh ukinila. Šele l. 1919 se je ta krivica popravila, ko je Ljubljana zopet dobila univerzo, na kateri se od tedaj predavajo vse znanosti slovensko in se pripravljajo na svoj bodoči poklic bogoslovci, zdravniki, profesorji, juristi, geometri, arhitekti in inženirji. Tako imamo Slovenci danes svoj najvišji učni zavod, ki je pritegnil nase vse po vsem svetu raztresene slovenske učenjake in vzgaja novi naraščaj ne samo onih, ki se bodo posvetili javnemu, praktičnemu delovanju, ampak tudi onih, ki bodo ostali v službi čiste, stroge znanosti. Potrebe te najvišje šole so ustvarile celo vrsto knjig, o katerih bi prej marsikdo nikdar ne mislil, da bodo sploh med nami mogoče.

Pogled od danes nazaj v pretekla stoletja našega narodnega življenja nam kaže

razveseljiv napredek na vseh poljih. Nekdaj smo bili neznana in pozabljena čreda kmetovavcev, ki so jih tuji gospodje samo izžemali, danes smo narod, ki ima najrazličnejše stanove od najnižjih do najvišjih, od ubožcev do težkih bogatašev, ki pa se zaveda, da je po svoji preteklosti in po svojem svetovnem položaju z isto usodo in isto besedo zvezan v eno družino. Ali naj ob pogledu na dosežene uspehe ležemo na desno uho in zadovoljno zadremujemo? Ne! Doseženi uspehi so nam dokaz, da se da z dobro voljo in žilavo vztrajnostjo premagati marsikatera težava, pred katero bi kakemu malodušnežu omahnile roke. Vsak dan prinaša novega dela, vsako opravljeno delo pa daje veselja in poguma za nova dela.

Zavest, da smo ena družina, sega preko mej, ki so delo človeških rok, iz Ljubljane prav tako v Aleksandrijo kakor v Cleveland. Dolžnosti, ki veljajo za vsako majhno človeško družino, veljajo v enaki meri tudi za veliko slovensko družino. Najlepša vez med njo pa je poleg narodne zavesti naša knjiga, ta priča naše preteklosti in znamenje v boljšo bodočnost. Skušajmo vsak po svoje pripomoči k temu, da bo vedno lepša in boljša: kakor pri drugih narodih, tako je tudi pri nas slovenska knjiga merilo našega znanja, naše zavesti, naše moči, sploh vsega našega narodnega življenja.

Zato veljaj vsem: Ljubi knjigo in jo spoštuj! Ljubi jo, da za njo žrtvuješ vsako leto nekaj gotovine. Nikamor je ne boš naložil bolje, kot če si kupiš dobrih knjig. — Spoštuj jo, ko jo imaš. Današnja knjiga naj počaka v tvoji hiši tvojih otrok in otrok otroke. Ne uniči je, čuvaj jo! Ko bi bili vsi Mohorjani ohranili samo vse mohorske knjige in bi jih ne bili raztrgali in razmetali, bi bili oteli svojcem in narodu neizmeren zaklad.

Pesem.

Pesem-sirotko, kod si hodila,
da se tak dolgo nisi vrnila? —
S cvetkami v dolu cvetela sem,
s Savo med brate šumela sem,
s ptičkami v ložu sem pevala,
žalostnim srca ogrevala;

v polju z metuljčki sem letala,
v tihih samotah se šetala,
s srnico v gozdu sem skakala,
z deco solzice pretakala —
zopet pri tebi sem potnica zdaj,
sprejmi v srce me ljubeče nazaj!

Leopold Turšič.